

ХОЧЕШ ЗАХИСТИТИ УКРАЇНУ – ГОВОРИ УКРАЇНСЬКОЮ

У Варшавському університеті вийшла книга про українську мову в XI–XIV століттях: «Спочатку було слово. Від мовного узусу – до літературної норми (Нарис історії української літературної мови)».

Це монографія історика української мови, доктора філологічних наук, професора Житомирського університету, члена-кореспондента Національної академії наук України, а нині ще й старшого лейтенанта ЗСУ Віктора Мойсієнка, і польської дослідниці Йоанни Гетки.

Автори розвіюють російський «общесловослов'янський» міт, який роками експлуатує Росія, говорячи про те, що норми української та білоруської мов пройшли довгий шлях – їхні початки сягають періоду України-Русі.

Дослідники аналізують пам'ятки церковнослов'янської мови української редакції, а також оригінальні світські тексти з південних теренів Русі, наголошують, що вже від XI століття можна говорити про розвиток русько-української (давньоукраїнської) писемності, тобто літературно-писемної мови, від якої й виводимо початки сучасної української літературної мови.

Про давньоукраїнську мову, значення української мови для української державності Віктор Мойсієнко розповів Радіо Свобода.

Автори монографії «Спочатку було слово. Від мовного узусу – до літературної норми (Нарис історії української літературної мови)» зосередили увагу на українській мові в XI–XIV століттях і наголошують, що сучасна славістика й досі перебуває під потужним впливом російської та радянської наук.

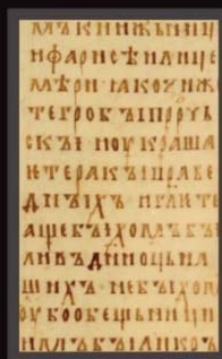
Дослідники Віктор Мойсієнко та Йоанна Гетка зазначають, що не знайшли наукових аргументів, базованих на оригінальних письмових джерелах щодо існування російської мови після розпаду праслов'янської спільноти і пояснюють це відсутністю письмових джерел, створених у найдавніший період, XI–XII століттях, на території, де утворилася Московське князівство.

Мета цієї праці – показати на конкретних фактах мови найдавніших точно локалізованих і датованих пам'яток, створених у руських (тобто на теренах Русі – Києва, Галицької та Волинської земель) скрипторіях, належність писців, що їх переписували, до тогочасного українського мовного простору. Послугувались у дослідженні джерелами – факсимільними виданнями, оцифрованими копіями найдавніших текстів XI–XII століть.

А ще своїм завданням Віктор Мойсієнко та Йоанна Гетка називають зміну чинних наукових парадигм на основі нових, раніше не описаних джерел і прикладів: верифікація двох тез, панівних в історичному мовознавстві – існування до XIV століття давньоруської літературно-писемної мови як спільної, зуніфікованої для всіх східних слов'ян; існування до XIV століття церковнослов'янської мови спільної «руської» (східнослов'янської) редакції».

Йоанна Гетка
Віктор Мойсієнко

Спочатку було Слово...

Від мовного узусу –
до літературної норми
(Нарис генези української
літературної мови)

Монографія Віктора Мойсієнка, і Йоанни Гетки про українську мову в XI–XIV століттях: «Спочатку було слово. Від мовного узусу – до літературної норми (Нарис історії української літературної мови)»

– Пане Мойсієнко, вас називають одним із найфаховіших дослідників давньої української мови. Ви зараз перебуваєте на війні, у лавах ЗСУ. Звісно, не до нових праць на фронті, але ідей, мабуть, не бракує?

– Це актуальне для мене питання, бо я, безумовно, цим живу. Хоча, зрозуміло, під час служби не напишеш книжок. Ці ідеї вилазили кількістю тих давніх рукописів, над

якими працював і зі своїми колегами у проєкті «**Повертаємо Україну в культурну спадщину**», який організувала і веде Ганна Горобець, у видавництві якої видано близько 13 писемних пам'яток XI-XIV століть, кілька Євангелій XVI століття, уривок книги Євангеліє XI століття, яке руська – українська – **княгиня Анна** повезла із собою, коли виходила заміж за французького короля.

Оригінали цих книг зберігаються по всьому світу. Більшість, саме найдавніших, вивезли в Росію, тобто вони були вкрадені в Україні.

До війни я багато збудував планів у голові на основі тих студій, які пройшов. І далі є бажання працювати над дослідженнями.

– **Зрозуміло, що ваша монографія у співавторстві з Йоанною Геткою у Варшавському університеті буде проігнорована російськими та проросійськими науковцями. До яких висновків ви прийшли у дослідженні? Згідно з дослідженнями пам'яток XI століття, якою була мова Києва тоді?**

– Мене десь назвали «кілером російською пропаганди» і це дуже правильно.

Звісно, цю книгу ігноруватимуть у Росії, як і книги Юрія Шевельова. У Росії не згадуватимуть, бо у них немає аргументів, щоб чомусь заперечити. У нашій праці на тисячах прикладах продемонстровано тяглість української фонетики від XI століття до сьогодні. Ця монографія двомовна, польською і українською мовами. Є електронний і друкований варіанти.

Ми прийшли до висновку, що теренах Руси до XI століття, коли писемна історія почала фіксуватися, можна було виділити на основі писемних пам'яток: дві мови – руська українська, зароджена у столиці Руси Києві, і – друга північна, новгородська, теж слов'янська, вони протиставлялися.

Десь пізніше через століття-друге, в кінці XIII-XIV століття можна говорити про білоруську мову. Я не кажу, що її раніше не було. Наголошую на цьому. Підкреслю, що кажу, що на основі писемних пам'яток не можна підібрати риси, щоб на 100% було доведено що це білорус переписував. Можливо, на теренах Половчини, Смоленщини була говірка. Смоленськ – я не обмовився, бо це до Московії, Росії не має ніякого стосунку, це терени, де формувалася білоруська народність, пізніше була білоруська нація і мова. Найдавніша мовна спадщина смолян жодного стосунку до російської писемності не має.

То десь уже можна говорити, як редакція московська церковнослов'янська мова звучить у XV столітті. А до цього часу підтвердити чи заперечити було, писало воно – немає підстав. Через те й було придумано цей великий знаменитий міт – *«єдінство і общність, что до XIV века в Суздалі, Рязані і Києве, Чернігові, Пскові древнеруская народность разговаріла, в принципі, на одном языке, отлічая били, какие то есть асобенности»*. Старомосковський ізвод або московська редакція церковнослов'янської мови, існував у цей період і був пов'язаний з роботою над виправленням богослужбових текстів і поширенням книжкової традиції в Московському царстві.

Але ж при цьому, попри те, що ці **відмінності** були настільки разючі, московські вчені визнавали, що є сербська редакція церковнослов'янської мови, моравська, чеська редакція церковнослов'янської мови, болгарська, македонська. Там одна-дві риси, особливості, які попадали в церковнослов'янські тексти і збігаються із сербською чи іншою, і російські науковці визнають що так, була мова, не заперечують існування, як окремої редакції.

А от те, що всі пам'ятки, фактично, були перші при-

везені у Київ і переписані русинами, українцями, в XI столітті, які внесли не одну-дві, а 101-102 риси, які започаткували цю норму, яку в Москві назвали *«общедревнеруской»* або, щоб усім було зрозуміло – *«общерусская норма»*. І коли так назвали, то українці і білоруси взагалі виявились, як непричетні до цієї редакції. Хоча через Київ це все йшло.

Тому наша монографія і вбиває осинний кіл в ідею «общности і єдінства», повністю розвінчує цей міт, але що про це можна говорити з Москвою?..

Путіна російські пропагандисти переконали у тому, що треба продовжувати дослідження історії української мови і видавати її, як російську. А українського президента, ані нинішнього, ані попередніх в цьому ніхто не переконав.

У Росії не зупинилось видання «Словаря XI-XVII веков». У Росії не зупинилось видання «Древнерусского языка XI-XIV веков». Ба більше, за час війни вийшли наступні томи. Це про те, Путіна хтось переконав, що «надо не только строить танки і самолёты», але й не забувати «язык».

Путін знає, що основний маркер ідентичності – це мова. По мові і розпізнають і «надо асвабадить».

Нашивка на формі військовослужбовця ЗСУ, історика мови, доктора філологічних наук Віктора Мойсієнка із позивним «Професор»

У пам'ятках XVI, XVII, XVIII століть є чимало доказів, які дозволяють, так би мовити, усвідомити українську мовну минувшину в ці часи. Однак з пам'ятками більш раннього періоду ситуація геть інша. На величезний обсяг писемності Руси XI-XIII століть, на кожен пам'ятку, написану в цей час у Києві, на Галичині, на Волині, є сто досліджень російських вчених.

Ми почали досліджувати ознаки, які в подальшому стали нормою української літературної мови, а поодинокі засвідчені вже від XI століття.

У найдавніший писемний період на теренах східнослов'янського світу можна виділити дві мовні структури: українську або русько-українську (це південь Русі, тобто наші землі) і новгородсько-руську. Мабуть, була і білоруська, але писемно не була представлена до кінця XI-XII

століть. То була тоді руська-українська і новгородська мова. Ці риси виявляємо у писемних пам'ятках київських, галицьких, володимирських (Волинь), чернігівських XI–XII століть і вони зіставляються з нормою української літературної мови. Так і у новгородських.

Тобто, писемна історія української мови починається від середини XI століття. У Московії до XIV століття взагалі нічого не було написано. Наша монографія показує, що вже в XI столітті говіркова мова була українська. Звісно, українська у XVI і XXI століттях відрізняється, це при-таманне всім мовам, але ми протягли цю тяглість від XI до XIV століття. А далі потрібно протягти до сьогодення. Тоді і буде цільна картина історії української літературної мови. Така ідея у час війни не покидає мене.

Словник староукраїнської мови 14–15 століть у двох томах. Київ, видавництво «Наукова думка», 1977, 1978 роки, кількість сторінок: 632 + 592

– **Якою є ситуація зі «Словником давньої української мови XI–XIV століть»?**

– Словник бродив в головах, але так і не народився. Це неможливо зреалізувати без державної підтримки. Це надзвичайно тривалий проєкт. 15 років і це лише укладання карток, перш, аніж з'являється на світ перший том.

Коли візьмемо «Словник української мови XVI–першої половини XVII століття», то перший том вийшов у 1994 році. **Лев Полюга і Дмитро Гринчишин** починали робити і зараз продовжують на неймовірних умовах (словник почав виходити у Львові в Інституті українознавства). Це неймовірний словник і надзвичайно потрібний. Це лише XVI–перша половина XVII століть. Зараз буде виходити лише на літеру М і це 2025 рік. Тобто, 30 років було потрібно, щоб тільки половина словника вийшла.

Залучені люди щодня розписують картки, вивіряють, це дуже трудомістка праця. Росіяни на основі українських пам'яток, а називають це «Словарь русского языка XVII века» видали 32 чи 33 томи. І там усі українські пам'ятки.

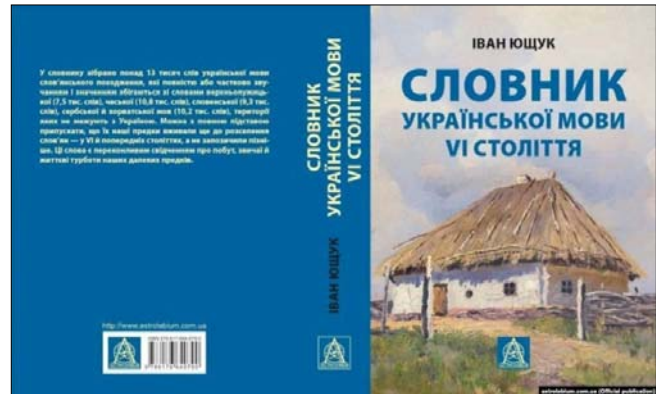
«Словарь XI–XVI века» у Росії базується тільки на українських і новгородських пам'ятках. Там московських взагалі немає, за винятком кількох грамот. Укладається «Словарь русского языка», де Новгород до Московія мав такий стосунок, як і до білорусів і українців. Це був окремий народ, мова, культура. Просто вони його завоювали і назвали своїм.

І вже з'явилися дослідники, які заявляють на міжнародному рівні, що росіяни роблять «Словарь украинского языка». Це доходить до маразму і сарказму. 90% цього словника становлять українські пам'ятки XI–XVI століття.

– **В Україні в 2017 році видано «Словник української мови VI століття» мовознавцем Іваном Ющук.** У ньому зібрано понад 13 тисяч слів української мови слов'янського походження, які повністю або частково

звучанням і значенням збігаються зі словами верхньолужицької, чеської, словенської, сербської й хорватської мов, території яких не межують з Україною. Чи це означає, що ці слова є переконливим свідченням про побут, звичай і життєві турботи далеких предків українців?

– Якщо хорват, серб будуть говорити про витоки писемності і мови від XI–XII століть, і будуть називати писемні пам'ятки, бо там засвідчені ці риси – для мене це зрозуміло і ясно. Македонець і болгарин вказують на ці особливості, які потім увійшли до літературної мови болгар і для мене це зрозуміло.

Праця професора Івана Ющука «Словник української мови VI століття», 2019 рік. Словник містить понад 13 тисяч українських слів слов'янського походження

Поляк і чех – це теж мені зрозуміло. Такий словник має право написати будь-який представник слов'янського народу, російського в тому числі, бо там знайдуть спорідненість, лексику, яка буде для білоруської, української, слов'янської, хорватської десь спільна і буде називатися словником VI століття. Тому, якщо будуть такий словник брати до рук славісти з Німеччини, Франції, США, Японії, то, м'яко кажучи, будуть здивовані, чому словник VI століття і чому тільки української мови. Французи, які займаються слов'янськими мовами, зокрема східнослов'янськими, матимуть масу запитань, чому тільки українська мова і як це довести. Як факт, такий словник може існувати.

Я вважаю, що нам треба відстоювати те очевидне, що в нас є, – писемні пам'ятки написані у Києві в XI столітті, які Росія на весь світ розпирає і називає, що «ето общерусская»... Це зараз суперважливо.

Основний напрямок думок українського славіста, україніста – донести світові те, про що ми написали у нашій монографії з Йоанною Геткою, базований на понад 1000 прикладів із писемних пам'яток.

Якби московські вчені знайшли писемні пам'ятки з Рязані, Суздаля, Москви, показали їхні особливості, які зараз збігаються з окремою говіркою, яка існує в Росії на різних теренах Нижнього Новгорода, то це було б надзвичайно. Але вони не можуть такого знайти, бо не було у Росії писемних пам'яток, ніхто там не писав. Все робилося у Києві, норма творилася, започатковувалась, а потім поширилась на Новгород. Там все це підхопили і Новгород одразу це пристосував під своє. Так само, як із терен Болгарії прийшли до нас Псалтир, Євангеліє, Мінея, Кормча, але київські писці, коли почали переписувати, пристосували під свої реалії, під свою мову.

Відмінності і риси

– У монографії ви базуетесь на найдавніших пам'ятках церковнослов'янської писемності з українських земель, вони там місять риси, які, власне, виокремлюють українську мову. У монографії на основі аналізу сотень прикладів мовних рис із пам'яток української писемності XI–XIV століть запропоновано зовсім інше бачення й оцінку мовного минулого Русі. А які саме ці риси?

– Для прикладу, поява «і» на місці «ятя» уже є в писемних пам'ятках від XI століття. Оскільки це була зона півночі України, сучасне північноукраїнське наріччя української мови, Київ і поляни, найімовірніше, туди тяжіли, то дуже часто вони помилялися в напрямку, коли йшли такі слова – «мера», вони чули «ятя» після «м» в корені, можливо дистонг якийсь вимовлявся, тому вони писали в одних випадках «е», в інших – «і». Такі приклади є в найдавніших пам'ятках XI століття – «віра» через «і», а не через «ятя», тобто переписуючи ці пам'ятки.

Поплутування «и»–«і». Наприклад, давні звуки, які в праслов'янській мові чітко протиставлялися і розрізнялися у таких словах як «ліхо» або «риба», на українському ґрунті в XI столітті вони, очевидно, збіглися. І вимовлялися абсолютно однаково. Тому наші писці їх плутали: годыны, мьногашьди; – плутання написань «е – и»: властилинь.

Після шиплячого на місці колишнього «е» українці дуже рано почали вимовляти лабіалізований звук, який пізніше став нормою і перетворився в «о»: жона, чоловіка. Позначення м'якості, передовсім «л, н», збереження початкового «и» у префіксальних похідних від идти, відпадіння початкового «и»: мѣти, ерѣй.

В XI столітті ми вже маємо «чоловік». У пізніших пам'ятках з'являється «чому». Повноголосся виявлене саме в українських пам'ятках, хоч і властиве й білоруській мові та новгородському ідіому.

В українській писемності від XI століття засвідчено випадки написання «ро-ло» відповідно до давніх «ort-olt»: (робота, розбійник, розум, розгадати), а з часом це стали нормою української мови.

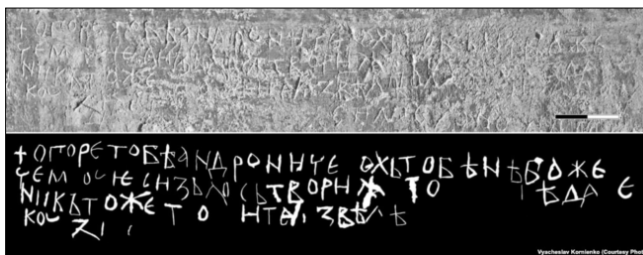
Для найдавніших текстів XI століття характерна тенденція до усунення нагромадження приголосних.

Така норма, яка стала на всю руську писемність в дієсловах третьої особи однини і множини у скороченій формі, тобто без написання кінцевого «ь», може свідчити про тверду вимову кінцевого приголосного. Нині така тверда

вимова кінцевого «т» у дієслівних формах відома в численних говірках північного та південно-західного українського ареалу.

Відповідно, у протографі було, перед ним був твердий знак. Або там «молять». А наші писці вже абсолютно послідовно писали «молять», «прійдуть», це київська риса. А всі московські вчені це називали, що це залізобетонна особливість редакції церковнослов'янської мови. А хто ж її почав? Русини, українці в XI столітті.

І власне дослідження пам'яток, які були на українських землях в XI–XIV століттях, дає всі підстави для висновку, що у церковнослов'янській мові ті ж риси, які відображені у збережених донині свідченнях, написаних рідною мовою предків теперішніх українців, наприклад, **на стінах собору Софії Київської**. І в основі норм української літературної мови лежить багато тих особливостей.

Графіті у соборі Святої Софії Київської (кінець 11-го або початок 12-го століття). Напис староукраїнською мовою: «О горе тобі Андрониче, ох тобі небоже! Чему еси зло створил, то не відає нікто же. Толі те звлі Кузма»

XI–XIV століття Київської Русі ніяк не клеються до Московії, не в'яжеться і все Росії. Як не крути, все одно на Київ виходиш, на пам'ятки XI століття. Тому ми мали на меті з моєю польською колегою показати роль і значення писемності Русі в нормотворчому процесі української літературної мови, відкинути хибну оцінку ролі церковнослов'янської мови в Русі, її структури у славістичних дослідженнях.

Не існувало єдиної спільної східнослов'янської писемності як однорідного явища. Церковнослов'янська мова була зрозумілою для руськоукраїнських писців і певною мірою допускала відображення особливостей рідної мови. Ми показали, що ніякої церковнослов'янської мови «русской» редакції в XI–XIII століття не було. Була церковнослов'янська мова руської, київської або української редакції. А це розбиває російський міт, який Кремль намагається поширити на весь світ, про «єдинство».

Тому нинішня війна проти України не просто за територію, це війна значно глибша – Росія намагається поглинути українську культурно-мовну спадщину XI–XIV століть. Бо, зрозуміло, якщо Росія не контролюватиме Київ, то перестане існувати, зникне як імперія, це буде Московіє. І це починають потрохи розуміти у світі.

Ми захищаємо свою землю, спадщину, мову, культуру, історію. Розмовляти українською мовою, думати нею не тільки на роботі, але й вдома – це найкращий захист для української мови. Хочеш захистити українську мову – говори українською мовою.

Галина ТЕРЕЩУК

Радіо Свобода

